

PICTURILE EXTERIOARE DE LA MONUMENTELE DIN NORDUL MOLDOVEI ÎN ATENȚIA SPECIALIȘTILOR UNESCO

De multă vreme celebre în lume, cele cinci biserici din nordul Moldovei, Humor, Moldovița, Arbore, Voroneț și Sucevița, stau în permanență în atenția cercetătorilor români și străini, ca și a miilor de oameni care trec uluiți prin fața zidurilor care de veacuri își poartă podoaba picturilor exterioare.

Pentru cercetători, această pictură a constituit și constituie încă sub multe aspecte un lanț de probleme paralele sau decurgând una din cealaltă. Studiată sub aspecte diverse, pictura s-a dovedit a fi deosebit de interesantă și ca tehnică, căci, deși deteriorată pe porțiuni destul de mari, a rezistat intemperiilor, și-a păstrat frumusețea culorilor, dobândind uneori un plus de rafinament și o notă de inedit tocmai prin acțiunea timpului.

Atente observații la fața locului, coroborate cu analize minuțioase de laborator, au stabilit natura pigmentilor și a lianților și au dus la concluzia că aceste picturi au fost realizate într-o tehnică mixtă: începute în frescă, ele au fost terminate „a secco”. Alături de acestea au fost studiate unele modificări ale culorilor sub acțiunea agenților naturali, cauzele apariției umezeții pe zidurile de la Voroneț și Moldovița, precum și diverse variante de protecție a picturilor cu ajutorul panourilor mobile.

Fig. 1. P. Mora, la mănăstirea Humor.

Valoarea deosebită a ansamblurilor de pictură, faptul că ele constituie unicate în arta universală, au determinat pe specialiștii români să solicite, în 1969, Centrului internațional de studii pentru conservarea și restaurarea bunurilor culturale (Centrul din Roma) sprijinul în găsirea unor soluții pentru conservarea acestor monumente, puse sub protecția UNESCO-ului cu câțiva ani în urmă.

Fig. 2. P. Mora și P. Philippot la biserica Arbore.

Răspunzând acestei solicitări, Centrul din Roma a inclus problema în planul său de activități pe anul 1970. Concomitent, a fost cerută de la Direcția monumentelor istorice o documentație specială privind monumentele în cauză: a) condițiile meteorologice din zonă (umiditate, temperatură, vânturi); b) condițiile de microclimat pentru fiecare monument în parte; c) rezultatele analizelor de pigmenti și de lianți; d) date detaliate despre tot ce s-a realizat sau s-a propus pentru conservarea lor.

În vederea realizării primelor două desiderate, Direcția monumentelor istorice a încheiat un contract cu Institutul de meteorologie pentru determinarea parametrilor solicitați și întocmirea de grafice și tabele consemnând măsurătorile periodice efectuate. Analizele de pigmenti precum și unele studii privind modificarea culorilor fuseseră realizate anterior în laboratorul Direcției.

În martie și în septembrie 1970, Direcția monumentelor istorice a trimis Centrului de la Roma cite o serie de rapoarte cuprinzând rezultatele cercetărilor întreprinse. În plus, le-au fost trimise spre analiză 13 probe de pictură, în pulbere și în suport, provenite de la cele cinci monumente. (Rezultatele nu au fost făcute cunoscute Direcției pînă în prezent).

Pe aceeași linie a acțiunilor de aprofundare a problemei, UNESCO a inițiat o vizită a unei echipe de specialiști, care, între 30 octombrie și 5 noiembrie 1970 s-a deplasat în nordul Moldovei și la o serie de monumente din sud-estul Transilvaniei și de pe Valea Oltului în care se află picturi murale care ridică, de asemenea, probleme de conservare și restaurare.

Echipele de specialiști străini au fost alcătuite din: arh. prof. univ. Raymond Lemaire (Belgia), secretar general ICOMOS; Paul Philippot (Italia), istoric de artă, specialist în problemele de restaurare a picturii murale, directorul Centrului din Roma; arh. Paolo Mora (Italia), specialist în problemele restaurării picturii murale, pictor atașat pe lângă Centrul din Roma; Garry Thomson (Marea Britanie), chimist, consultant științific la National Gallery – Londra, specialist în problemele umidității și ale poluării aerului.

În timpul vizitei, echipa a fost însoțită de un grup de specialiști români de la Direcția monumentelor istorice (arhitecți, arheologi, cercetători de laborator), de la Institutul de istoria artei (cercetători, istorici de artă) și de la Muzeul de artă al R.S. România (istorici de artă, restauratori).

În fața monumentelor vizitate, între specialiștii străini și cei români au avut loc discuții referitoare la o multitudine de aspecte: arhitectură, pictură (pigmenți, lianți, tehnică, stare de conservare, iconografie etc.), influența factorilor climatici, modificările datorate umidității, eventualele posibilități de remediere a lor, probleme generale de protecție și de conservare. Desigur, în atenția tuturor au stat chestiunile referitoare la picturile murale, atât interioare cât și exterioare. Informări suplimentare, unele demonstrații, studii de lupă, studii și fotografii comparative la lumină normală și la lumină razantă au marcat activitatea comisiei.

În afară de cele cinci monumente, au mai fost vizitate bisericile Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru din Suceava, pe zidurile cărora se află urme de picturi murale exterioare, mănăstirile Agapia și Neamț, Cetatea de la Prejmer și capela cu picturi gotice de la Hărman, Biserica Neagră din Brașov, cele două biserici cu picturi exterioare de la Ciineni, (jud. Vilcea), schitul Cornet, mănăstirea Cozia, paraclisul Episcopiei din Rm. Vilcea.

Dintre aceste monumente, de o atenție aparte s-au bucurat capela de la Hărman și complexul Cozia.

Fig. 3. R. Lemaire, P. Philippot, P. Mora și N. Pușcașu, la mănăstirea Voroneț.

Discuția cu specialiștii străini a confirmat, de principiu, posibilitatea ca eflorescența (studiată din punct de vedere chimic și biologic în laboratorul D.M.I.) ce vazează pereții bisericii mari de la Cozia să fie cauzată de prezența în apropiere a unui factor care a determinat apariția la suprafața picturilor a sulfatului de calciu. Discuții interesante privind tehnica restaurării au avut loc la Bolnița Coziei, monument aflat interesant privind tehnica restaurării au apreciat activitatea desfășurată aici de pictorul Constantin Blendea.

Deși aparent problemele picturii murale exterioare de la bisericile din nordul Moldovei au fost parțial umbrite de altele, ele au stat totuși în centrul atenției comisiei,

care nu s-a pronunțat însă definitiv asupra lor.

În discuția finală, de la Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, membrii comisiei UNESCO nu au prezentat niște concluzii clare asupra expertizei lor. În opinia domniilor lor, monumentele trebuie analizate mai profund, această primă luare de contact fiind deosebit de utilă, dar insuficientă pentru formarea unei păreri definitive. După revederea întregii documentații, după consultarea comparativă a datelor culese cu ocazia expertizei și după efectuarea unor serii de probe suplimentare (relevee fotografice pentru fiecare monument, analize periodice ale gradului de umiditate, eventuale analize noi de pigmenți), comisia va întocmi un referat ce va

cuprinde propuneri concrete. Această prudență, aparent excesivă, a fost motivată prin faptul că monumentele constituie unice în arta monumentală mondială, ridicând în consecință probleme nemaîntinse, deci precauția se impune atunci când sînt stabilite soluțiile de conservare și eventual de restaurare ce ar trebui adoptate.

În anul acesta, după întocmirea referatului, UNESCO va deplasa în nordul Moldovei o echipă de practicieni restauratori care vor încerca să stabilească metode de „tratament” pentru pictura murală exterioară și pentru zidurile care o poartă și, concomitent, în cadrul aceleiași acțiuni, să îndrume „pe viu” cîțiva pictori români pe drumul anevoios al restaurării.

TEREZA SINIGALIA

OBSERVAȚII NOI ASUPRA BISERICII MĂNĂȘTIRII NEAMȚ

Cu ocazia vizitării monumentului de către delegații UNESCO, în cadrul expertizei asupra picturilor exterioare la fațadele bisericilor din nordul Moldovei, domnul arhitect Raymond Lemaire, secretar general ICOMOS și membru al Comisiei, ne-a semnalat următoarele detalii rămase neobservate pînă astăzi:

– Nișa naosului, aflată în peretele sud, în fața catapetezmei, este conturată cu un rînd de cărămizi smălțuite de culori alter-

nate verzi și galbene, abia vizibile din cauza stratului de pictură care le acoperă aproape în întregime. Ne aflăm deci în fața unui aspect necunoscut al obișnuitei decorații pictate imitînd cărămida, folosită înainte de executarea picturii.

– Pe contrafortul de piatră din fațada sud aflată în dreptul pronaosului se observă, ușor zgîriat pe piatră, urmele unui cadran solar. Pe lîngă obiceiul folosirii contrafortului pentru asemenea scop, deja întîlnit și în

altă parte (Bărăția-Cîmpulung), prezența cadranelor este încă o dovadă a înfățișării inițiale, cu piatră aparentă, înainte de aplicarea, în veacul al XVIII-lea, a stratului de tencuială care a acoperit paramentul pînă la restaurare.

Iată deci, în concluzie, cum în fața unui monument istoric oricît de cunoscut ar fi el, cercetarea nu poate fi niciodată socotită ca încheiată.

arh. ȘTEFAN BALȘ

COMPLEXUL MONUMENTAL PUTNA

DISCUȚII ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE REZULTATE ALE CERCETĂRIILOR LA ACEST MONUMENT

În ziua de 20 octombrie 1970 a avut loc o întrunire a specialiștilor pentru a se consulta asupra problemelor legate de lucrările de cercetare și restaurare a complexului arhitectonic de la Putna. Au participat specialiști de la Academia de Științe Sociale și Politice (Institutul de arheologie, Institutul de istorie Nicolae Iorga, Institutul de istoria artei), Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă (Direcția monumentelor istorice, Direcția muzeelor), Institutul de arhitectură, I.S.C.A.S.-ul, Departamentul cultelor și de la alte instituții.

Discuțiile au urmărit, pe bază de materiale foto, planuri, profile, a unor observații de detaliu făcute la fața locului – în secțiunile arheologice deschise în interiorul și exteriorul bisericii –, să stabilească existența – sau inexistența – unei faze anterioare la pridvorul de secol XVII al bisericii, posibilitățile de marcarea a fazei constructive anterioare secolului XVII (epoca lui Ștefan cel Mare) pentru întreg monumentul.

În urma expunerii observațiilor arhitectului proiectant Ioana Grigorescu, cele ale arheologului care a efectuat cercetarea la acest monument, Nicolae Pușcașu și prin contribuția substanțială a participanților la această consfătuire, s-a ajuns la o serie de precizări deosebit de importante pentru continuarea procesului de restaurare atât al bisericii cît și al întregului complex monumental de la Putna.

S-a constatat astfel că există o fază anterioară reconstrucției din secolul al XVII-lea la pridvorul bisericii, fază reprezentată prin cele două fundații mai vechi de sud și vest, care se disting clar și sînt parțial acoperite de fundațiile pridvorului reconstruit în secolul XVII. În actualul stadiu de cercetare este greu de precizat dacă această fază anterioară secolului XVII aparține perioadei dinaintea de 1484 – dată la care edificiul a suferit un puternic incendiu –, sau este ulterioară acestei date. Se constată însă prezența unui strat de incendiu în care apar materiale diverse, posterior construcției din secolul XV și anterior reconstrucției din secolul XVII. Acest strat de incendiu a putut fi identificat în secțiunile din exteriorul bisericii, lipsind din profilele stratigrafice ale secțiunilor din interiorul pridvorului – ceea ce ar duce la concluzia că la data incendiului (1484) pridvorul exista,

chiar dacă a fost construit cu cîțiva ani mai tîrziu decît restul bisericii.

Apare ca necesară, pentru lămurirea definitivă a acestei probleme – data construirii primului pridvor –, continuarea investigațiilor arheologice impuse de nevoia găsirii unor elemente în plus de datare.

Pentru evidențierea celor două faze de construcție a bisericii de la Putna s-a hotărît marcarea fundațiilor de secol XV și realizarea unor puțuri de vizitare în mai multe puncte care să permită accesul vizitatorilor și specialiștilor.

Fig. 1. Portal dintre pronaos și naos

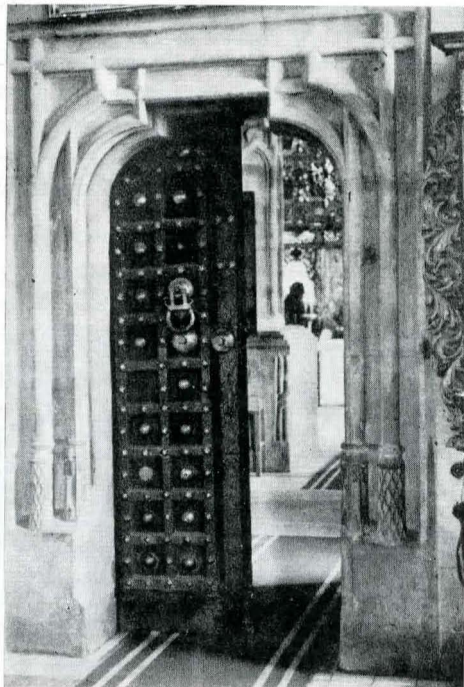

Fig. 2. Biserica Mănăstirii Putna

